

lalkozik. Magyar vonatkozású része alig van a könyveknek, de nem sok szó esik Németország többi partneréről sem.

Sokkal nagyobb hiba, hogy — talán nyelvi nehézségek miatt — a szakirodalomnak egy igen jelentős része elkerüli a szerző figyelmét; mind a tanulmányrészben, mind a „Bibliográfiai tájékoztató” c. fejezetben kizárólag a német és francia irodalomra korlátozódik. Szerepel néhány — nagyon kevés — angol nyelvű dokumentum és hírlapi cikk, teljesen figyelmen kívül hagyja azonban a szovjet kutatás eredményeit. Talán ezzel, talán más okokkal magyarázható, hogy egyes fejezetei — a szerző koncepcióját figyelembe véve is — nagyon vázlatosnak tűnnek. Bár megállapítottuk, hogy nem tulajdonít különösebben jelentős szerepet a náciizmus történetén belül a háború tényének, mert ezt természetes életmegnyilvánulásának tartja, mégsem látszik elegendőnek másfél lap ahhoz, hogy a Szovjetunió megtámadásától a moszkvai csatáig terjedő időközöt akárcsak a német eseménytörténet szempontjából is elő lehessen adni, mint ahogy ezt Badia megteszi. 1942 háborús eseményeinek a története a sztálingrádi csatáig nem tesz ki egy egész lapot. A túlzott szükségesség — vagy a vonatkozó irodalom figyelmen kívül hagyása — következtében meggyőző magyarázat nélkül tényként kapjuk sorban a történeteket. A németek kezdeti sikereit „a váratlan támadás, a felszerelés és a már megszerzett hadi tapasztalat” rovására írja, holott a szovjet történetírás ezen már jó néhány éve túljutott.

Ha viszont a felhasznált irodalmat más szempontból nézzük, sokkal kedvezőbb képet kapunk. Értesüléseit ritkán veszi másodkézből, rendszeren eredeti forrásokhoz, emlékiratokhoz, korabeli hírlapokhoz, hivatalos okmányokhoz, jegyzőkönyvekhez nyúl, s ennek eredményeképpen rengeteg olyan adat birtokába jut, mely eddig az irodalomban nem szerepelt, s e könyv révén kerül bele a köztudatba. Itt kell megemlítenünk azt a számos (van vagy száz), nagyon jól válogatott és a szöveget mintegy végigkísérő fényképillesztrációt, ami a kötet külső megjelenésén is sokat lendít. Némelyik összeállítás művész kezére valóan kifejező, mint például a „vért, keserves munkát és könnyeket” ígérő Churchill és az éppen békeajánlatot tevő Hitler szinte egymásra néző arca, vagy a határpóznát vidáman döntögető, söröshordó formájú szudétanémetek.

Nem tudjuk eldönteni, hogy a könyv tudományos vagy népszerűsítő igénnyel íródott-e, s talán ez a legnagyobb erénye. Mert ama nagyon ritkán napvilágot látó művek közé tartozik, melyek mind a szakember, mind az érdeklődő kezében megtalálják a helyüket. A felhalmozott óriási tömegű s nem kis részben új adatot okos és szimpatikus koncepcióba illeszt bele, gondolatait igen világosan fejezi ki, s ezzel munkája a történezs számára szakkönyv, az érdeklődő számára olvasmány és Franciaországban bizonyára politikai röpirat lesz. (Kossuth Könyvkiadó, 1965.)

KULCSÁR PÉTER

AZ ORSZÁG ÚTJÁN

VERES PÉTER ÖNÉLETÍRÁSA (1944–1945)

Van egy képe, amelyet nehéz elfelejteni. „A határ üres, embertől üres. Még a hófúvásos tél közepén sem lett üresebb, mert ami emberi mozgás mégis van, azt eltakarják a tengerierdők, és magukba rejtik a sötét akácfacsoportok alatt megbúvó tanyák... Így poroszkáltam lassan és egyedül a sorsom felé.”

Magános ember mérközik a távolsággal. Nemcsak ezzel: a történelemmel.

Honnan jön? Egyből a háromezer falu közül; épp olyanból, mint a többi. Tavasz — nyár — ősz — télel munkás és munkátlan nyomorúság váltogatja egymást: szegény embert még az ág is húzza. Olyan családból jön, ahonnan remegve eresztik útnak, ha nincs mit tenni: menni kell. (A Nádasi Julianná-

rói írottak Veres Péter legszebb lapjai közül valók: szeretet, hűség, együtt-küzdés és mély emberi humor csillog a szemérmes szavakkal mondott és szemérmes hallgatásokkal takart emlékeken. A családi élet e harmóniájáról: a végigkínlódott rosszakat megszépítő közös felelősségvállalásról szóló sorok felejthetetlenek.) Emberfeletti — szó szerint ember feletti — vésznek odavetett világból jön. Az ő világa nagy részének a háború ténye érhetetlen, és mindenkinek értelmetlen.

És ugyan hová tart? Még nem tudni: „a sorsom felé”. De eddigi életéből könnyű következtetni: az egyre mélyebb megaláztatásba. A bikakaramba zsúfolt munkaszolgálatosok képe, az állattá alászorított ember — művészi eszköztelen-

ségében is megrázó — rajza sokaknak szomorúan emlékezetes. És van még ennél is mélyebb lépcsője az embertelenítésnek: ha az ember egyenesen dolgoznak számít; annyira sem becsülik, hogy ráismerjenek legalább.

De a megnyomorított nem engedheti meg magának, hogy az élettől megsértődjék. A legelemibb méltóságában megtiport ember lázadása, igaz, alkalmasint tragikus hőssé érlel. Neki azonban most egy a dolga: kivárni, túlélni. Hiszen az események a végső győzelmet érlelik!

Üzöttek és megalázottan is e győzelemérlelő események fogaskerekévé akar és fog válni: birtokba veszi az országot, amelyben csaknem egy félszázadig birtokos kívül élt; és segít, hogy osztálytársai birtokolhassák, ami most már nemcsak igazság, hanem jog szerint is övék.

Veres Péter emlékiratában nem nehéz a népmesei szerkesztés alapvonásaira ismernünk. Főként az író-hős alakja sugallja a rokonságot, s aztán ami (és ahogyan) történik: kezdetben még vele, de végül már általa. Búcsú a családtól; szerecsepróbálás (a mesében is ritkán pusztán önszántából); megpróbáltatások, és végül: a „fele királyság” — a párhuzam erőltetés nélkül is nyilvánvaló. Persze csak eszméletű analógia ez, de azért még különbözőségeiben is sokatmondó. Hiszen nem a „legkisebb fiúról” van itt szó, hanem egy öregedő férfiről. Negyvennyolc éves korban kezdeni azt az életet, amelyre mindeddig — bármily tudatosan is, de csak — készült: állhatatlanságnak is példaadó és megrendítő. De a — csak mesebeliekkel mérhető — borzalmakkal szemben mégsem áll egyedül (egy-egy „jóembere” a végső, sőt néha mindjárt az első pillanatban is mindig előkerül). Így a végső győzelem és az ezzel járó új — de szebb, mert „távlatos” — gondok megoldása sem a magános mesehős győzelme és föladata, hanem a közösségek kiküzdött világalakulás gyümölcse. Az író pedig rész ebben az egészben.

Az olvasó, aki megéri és végiggondolja — saját emlékeiből is sokat újra élve — az emlékirat e szerkezeti sajátosságát, a fölfedezés első öröme után azt kérdi: jól van ez így? Az önéletírás mégis csak történelem. Nem éjt-e csorbát ennyi meseszerkezeti elem a történeti hitelességen? Az-e a helyes álláspont, ahonnan Veres Péter nézi 1944—45-öt?

Egyik követelményünk minden emlékirattal szemben, hogy írója a történelem fősodrában élt legyen. Csak így állnak össze az egyéni élmények mindnyájunk sorsává, és csak ekkor válik az emlékirat történeti értéké az utókor szemében. (Az emlékirat írójának már a kor-

társ olvasóközönség is „utókor”.) A történelem peremére szorított milliók köréből emlékirat nemigen született; ők más műformákban örökítették meg világukat és ami róla bennük élt. Az olvasó másik kívánalma, hogy az író-főszereplővel együtt szoronghasson; hogy a főhős, ha nem is egy közülünk, de olyan legyen, mint az ő helyzetében közülünk akárki lehetett volna.

De ha így van, 1944—45 országútjainak megírására ki is lehetne jogosultabb a parasztság képviselőjében, mint Veres Péter és a hasonorsorúak — aki új hazát foglal. Amit ő tett abban a történelmi pillanatban, valóban népünk sorsának fő sodrává vált: egyé a mindnyájunk életét alapvetően megváltoztató események közül. És ki tette? Bárki közülünk — egyi kicsit mindenki. Ezért ragad lapról lapra magával készlet szorongásra, oldja föl indulatainkat és gondolatainkat ez az önéletírás. Olvasmányos és emberformáló, mint minden jelentős irodalmi mű.

És ha különbséget teszünk — tehetünk — jobban és kevésbé csiszolt fejezetek között, voltaképpen ez sem az írói erényeken fordul meg. Sokkal inkább azon a szemponton, amellyel az író e mozgalmak korból kiszűri és előtűnik újból életté építi emlékeit. Szempontja a mesebeli Jánosné, a földnélküli Jánosé: a honfoglaló parasztságé. Döntő szempont — de mégsem az egyedüli. (Ő maga sem volt — említettük — egyedül.) Veres Péter ott remekel, ahol emlékei — egyéni sorsán vagy népmozgalmak tablóján át — a parasztság küszöbönálló történelembe lépését idézi föl. Az élőbeszéd alkotó lazaságát követő nyelve itt válik igazán oldottá; stílusát a kötő- és határozószók szokatlan halmozása látszólag töredezetté, valójában mozgalmassá és időben finoman árnyalttá alakítja. Nem ennyire sodró erejűek viszont az utolsó fejezettel (Debrecenben, „Tíetek a föld”). A mostanig gyorsan pergő cselekmény meglassul, az eddig éles háttér halványabbnak tűnik. Mintha az események teljes horderejével való szüntelen számottevés közben az író egyéni sorsa köré csoportosított eseménysor vonala válna határozatlan-ná. Mintha az író-főhős szélre szorult volna: amikor megpróbáltatásai vésein osztálya képviselőjében a történelem kormánykerekéhez kerül, az események látszólag újból föléje kerekednek.

Cselekmény, szerkezet, fő- és mellékszereplők átrendeződése valami különös, mert az események lényegétől merőben idegen folyamatot jelez, amely — az író nem mondja, de érzékelteti — már ekkor megindult. Sőt, ezt az érzést az előző fejezetekben is sugalmazza. Az

egyéni sorsok gazdag szövete egy szál — az író sorsa — történetének szigorú időrendje miatt meg-megszakad. Az író — az emlékiratok lényegéből fakadó hagyományos szerkesztést mesterien valósítva meg — az övével érintkező sorszálakat olvasója előtt újból és újból összecsomózza: lám, akikkel összesodort a történelem, azok közül ebből ez lett, ebből ez...

A Számadás után Az ország útján

OSVÁTH BÉLA TESTAMENTUMA

JEGYZETEK A „TÜRELMETLEN DRAMATURGIÁ”-RÓL

Új könyve megjelenése után alig pár héttel halt meg Osváth Béla. Harminckilenc éves volt, mögötte húsz esztendő lázas lobogású munkája, előtte csak nemrég elkezdett hivatásának ígéretes évtizedei. Életének utolsó két esztendejében a Nemzeti Színház dramaturgiáját vezette.

A kötet lényegében az ebben a pályaszakaszban született önálló, vagy legfeljebb kisebb ciklusokba tömörülő tanulmányok néha kicsit eklektikus gyűjteménye, amelyeket egy tragikus kohéziós erő — Osváth halála — most utólag befejezetlenségében is teljes ars poeticaévá egyesít. Korai — a szerző által nem annak szánt — testamentumá.

„Mitől vagyok türelmetlen? Mert jó, izgalmas, valóban modern színházat szeretnék. De türelmetlen vagyok azért is, mert színházkultúránk és dráma-irodalmunk alapvető kérdéseinek tisztázását türelmesen halogatjuk” — írja a bevezetőben Osváth, és türelmetlenségének elegendő fedezete a kötet.

A legutóbbi egy-másfél év biztató vállalkozásai után is sok tennivalója van még a mai színháznak. Ezek között az egyik legfontosabb a másortervek korszerűségének folyamatos biztosítása, ami nem utolsósorban a színházak hagyományokhoz való viszonyától függ. Osváth két tanulmányciklusban igyekszik rávilágítani az e terület gyakorlatában tükröződő elméleti problémákra.

Molnár Ferenc, Herczeg és Zilahy műveinek elemzésekor elsősorban bizonyos — főleg az ötvenes évek végén erősen érezhető — legendákat próbál szétoszlatni. A közönség és a szakma egy nem jelentéktelen hányada ugyanis homályosan és az idő szépítő távlatából valóságos értéküknél jóval többet hozzájuk kapcsolva gondolt vissza a

sejteti, hogy Veres Péter nemcsak epizódokat dolgoz föl életéből, hanem egyéb művei mellett (velük szerves egységben) nagyobb vállalkozást hajt végre. Mozaikot egyre többet ismerhetünk már meg életútjának harmadik könyvéből is — a szintézis még várát magára. Nemcsak a jeles műnek, nemcsak a nagy írónak — az igazságnak kijáró föltétlen tisztélet készletét rá: sűrűssük teljes önéletírását. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.*)

KOZMA TAMÁS

hajdan világsikerű triász drámáira, sokan pedig tartalmukban is magukhoz közelebb állónak érezték e darabokat, mint a kortárs-írók alkotásait. Így kaptak jelenünkben is színpadot különösen Molnár Ferenc vigjátékai, s így történhetett meg, hogy a polgári kritikus Schöpflin 1930 körül megjelent Olympia-kritikája például nem egy, a közelmúltban — jóval Karinthy *Dylimpia* és *Obuk* c. szeniális és megsemmisítő paródiája után — írt értékeléshez képest szinte „balosnak” számít.

Osváth igazának biztos tudatában tiltakozik a Molnár-dömping ellen, s bár elkeseredett dühében, a pillanatnyi tehetlenség érzése miatt olykor túl kategorikusan s emiatt kissé felszínesen ítélt, tanulmánya (főleg *A testőről* és Molnár utóhatásáról írottakat figyelembe véve) az íróról eddig született értékeléseknek talán a legjobbika.

Ugyanez mondható el *A Bizánc legendájáról* és *A Zilahy-legendáról*. (Osváth e tanulmányai — s a többi egy része is — a *Kritika* c. folyóiratban jelentek meg; a szerző magáénak vallotta, minden erejével támogatta a lap koncepcióját, s nem kis része volt abban neki sem, hogy a szocialista realizmus genezisére és korszerű marxista értelmezésére vonatkozó ismereteink jelentősen bővültek.)

S amilyen haraggal fordul szembe a rossz hagyománnyal, ugyanolyan féltő gondnal elemzi XX. századi drámánk ma is vállalható örökségét. S nemcsak Bródy, Móricz, Németh László, Darvas napjainkban lényegében már a helyére állított oeuvre-jét, hanem Tamási, Remenyik, Balázs Béla, Gábor Andor sokszor félreismeret, vagy méltatlanul elfeledett munkásságát is. A magyar drámai avantgarde-ról írt pár oldal pedig a szinte csaknem teljesen ismeretlen